

Estanislau Vayreda

per
Montserrat Vayreda

Nota de la Redacció: Figueres, la capital de l'Alt Empordà, va retre homenatge al farmacèutic, naturalista i botànic Estanislau Vayreda i Vila, el segon de la coneguda saga dels Vayreda, començada pel pintor Joaquim i acabada en aquells començaments per Marià, l'autor de «La Punyalada».

Les jornades que s'han celebrat amb motiu del 80 aniversari de la seva mort, s'iniciaren el 18 de setembre. Foren organitzades per la IADEN, amb la col·laboració del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, Diputació de Girona, Ajuntament de Figueres, Lledó i Olot, Omnium Cultural, Real Acadèmia de Farmàcia de Barcelona, Institut d'Estudis Empordanesos i «Caixa Provincial», i consistiren —a part una diversitat de conferències, totes les quals seran editades posteriorment, és a dir, en quedarà documentació—, en una exposició de material recollit per l'homenatjat, llibres i escrits, la qual, després de Figueres, passarà a Olot, Girona i per últim a la Facultat de Farmàcia de Barcelona.

Aquest científic de caire internacional, si bé nascut a Olot, com sigui que aviat va sortir-ne per fer estudis, va estar també llarg temps treballant a l'Empordà, comarca que estudià de cap a cap. Per aquest motiu el camí del merescut homenatge començà a Figueres. Creiem que, millor que descriure la seva vida i obra, és escaient que ho faci la seva descendent, la poetessa Montserrat Vayreda i Trullol, qui ens remet la biografia que publiquem ací.

* * *

El segon dels germans Vayreda, l'Estanislau, nasqué a Olot l'11 de novembre de l'any 1848. S'ha dit que «...la veu de la naturalesa li parlava quan encara no la podia entendre», i no és difícil d'imaginar que des de petit, anant d'excursió per les fonts i prats que enronen la vila, sentís una forta atracció per tot el que veia i comencés a dialogar amb els arbres i els ocells d'aquella manera espontània però inarticulada amb què solen fer-ho els infants més sensibles. Hi ha, en la vida dels humans, seduccions irresistibles que gairebé daten de quan s'entra en l'ús de raó i que perduren tota la vida, com havien de perdurar en Estanislau les emocions prodigades per la naturalesa en establir-hi els primers contactes, contactes que, més que estètics i sensibles, eren provocats per una observació precor, que el feia deturar-se en la contemplació dels brins i dels insectes, de les pedres i les fulles amb mirada encuriosida, anant així molt més enllà del pur goig contemplatiu.

Després d'haver fet estudis primaris i secundaris a la seva ciutat, amb l'arribada de l'any 1864 —quan tot just en tenia 18— anà a estudiar farmàcia a Barcelona, i els seus estudis universitaris duraren fins el 1868. Es en aquest seu període d'estudiant, que endut per una inclinació que cada vegada esdevenia més avassalladora, començà a herboritzar per les valls del Fluvià, ribes del Llobregat, plana de Vic i ser-

L'avi Estanislau Vayreda i Vila.

ralada de Puigsacalm, a Vidrà, amb l'afany de recollir material que li permetés de fer aplicacions útils a la farmacopea. Devia ser aleshores que, engrescat per les troballes que anava fent, decidí de decantar-se per l'estudi de la botànica. Explorà repetides vegades i detingudament la comarca d'Olot, que tan bé coneixia, cosa que li havia de permetre uns quants anys més endavant, escriure un treball sobre la flora olotina, amb què obtingué medalla d'or als Jocs Florals d'Olot del 1893, però que, amb tot, havia de restar inèdit.

Es pot dir que fou del 1864 al 1872, quan, en les herboritzacions dutes a terme amb tot l'entusiasme de la joventut, anà de sorpresa en sorpresa, de troballa en troballa. Sí, el seu amor a la botànica el mogué a recórrer tot el país i a viure en constant comunicació amb les valls i les muntanyes de la Catalunya septentrional, fent penoses jornades i passant dures privacions, amb esforç continuat, convençut com estava que els qui millor coneixien les comarques catalanes, no eren els científics del país sinó eminències vingudes de l'estranger. Això l'estimulava a anar

plantant fites que significaven un guany per Catalunya gràcies als resultats obtinguts en les seves minucioses recerques, i no sols per la Flora Catalana, sinó per la Geografia Botànica del país l'avenç de la qual fou impulsat per les moltes troballes que féu en les comarques recorregudes, pròdigues a compensar-li els sacrificis fets, atorgant-li abundosos fruits.

Així, els seus estudis iniciats a Barcelona, havien de culminar en noves inspeccions i treballs que reforçaven continuament el prestigi que com a botànic competent i naturalista preparat anava adquirint, ja que, a més a més, s'havia especialitzat en Malacologia i Entomologia.

A partir del 1865, eixamplà encara més el cercle de les seves excursions i féu descobriments notables. L'any 1871, entrà a formar part de la «Societat Helvètica» de Neufchatel (Suïssa), societat científica, els membres de la qual s'intercanviaven espècies, mantenint entre ells una estreta correspondència epistolar.

El 1873 carenejà tot el Pirineu, recollint noves espècies que anava catalogant i que li produïen la més viva satisfacció.

Poc després d'haver-se llicenciat en farmàcia, es trobà amb la sublevació carlina, la qual després d'haver passat per molts alts i baixos, prenia, amb la revolució de setembre un gran increment, estenent-se arreu de la nació. Sentint-se impulsat a fer quelcom per oposar-se al caos revolucionari, optà per allistar-se a les files carlines. El seu germà Marià, que en seguí l'exemple, deixa narrats els fets: «...era nit fosca i plovia quan sortíem de la casa pairal per una porta que donava al camp, sense despedir-nos de ningú de la família».

En l'assalt de les forces carlines a Ripoll, va veure's obligat a exercir de metge i de cirurgia. Així ho conta l'autor de: «Records de la darre-ra carlinada»: «No hi havia ni metge ni botiquí. Mon germà, que no feia molt temps que s'havia llicenciat en farmàcia, estava disposat a prestar sos serveis sanitaris i anava proveït d'un petit botiquí que vingué com plogut del cel. Però no n'hi havia prou dels remeis, sinó que era necessari que algú els apliqués, i ell, que mai se n'havia vist de més fresques, degué posar-se a curar, arribant fins a practicar punts de sutura, operació que sols coneixia de referència per algun company de despesa».

Sí, és veritat, no se'n devia haver vist de més fresques, però de segur que en adonar-se de la importància que tenia posseir uns mínims coneixements de medicina, el nostre Estanislau devia fer mans i mànegues per procurar-se el més indispensable. Per això, una vegada passats els moments més crítics, no tingué altra dèria que la d'anar a la recerca del que necessitava, i aprofitant hores de calma, d'atur forçós, emprengué excursions amb aquesta fi. Així, el juny del 1875, en plena campanya, puja al Montseny per

herboritzar, i tot i que la pluja i la boira li baren el pas com un altre enemic, no li són obstacle per arribar a Santa Fe ni als pics de les Agudes i Matagalls. Allà, afinant la vista i els sentits, devia fins i tot oblidar-se que la guerra existia. Més endavant va a Collsacabra, on obté un bon recapte de Belladona —una arrova i mitja— per a ús de les farmàcies carlines, i amb la qual prepara un excel·lent extracte i alcoholat del qual en fa arribar una part a l'hospital de Camprodon. A l'agost d'aquell mateix any, tornà al Montseny amb finalitats i objectius semblants, potser per subvenir les necessitats dels Hospitals de Sang de Prats de Lluçanès, o el de Montsolí, en plenes Guàrdies, ja que en ambdós prestà els seus serveis professionals.

Derrotada la causa carlista, i amb tot i el triomf de les forces liberals, una vegada establerta la pau, retorna a la llar paterna, si bé per no gaire temps, ja que un any després, el de 1876, es casa amb Josepa Olives de Noguera, la pairal de la qual és situada en la Baixa Garrotxa, on s'encamina el nou matrimoni disposat a viure amb totes les il·lusions que comporta el seu nou estat. Traslladà a la nova llar tot el material botànic recollit a Olot i Camprodon que, sense comptar el de Biània, bastà per omplir un carro, tal com deixa consignat en la lletra escrita al seu cunyat Ramon de Bolòs, que compartia semblants aficions per la botànica.

La seva vinculació als dos patrimonis que regí des d'aleshores, el posaren en contacte amb noves zones gairebé inèdites per a ell, però ben aviat deixaren de ser-ho ja que explorà les corresponents a Segueró i Lledó, poble aquest últim, on hi havia enclavada «Can Olives» de la qual n'era pubilla la seva esposa. Des d'un i altre poble, s'anà afermant i estenent la seva fama com a botànic. Amb tot, no oblidava de cultivar altres branques de les ciències naturals, com ho demostren els seus treballs i les magnífiques col·leccions d'ornitologia, entomologia, petrografia i mineralogia, que anà formant una darrera l'altra amb la paciència d'un benedictí.

En la dècada que va del 1873 al 1883, les exploracions que fa li procuren un enfilall de sorpreses, car no es cansa de recórrer la Catalunya Vella, des del Berguedà al Lluçanès, des de les costes de Garraf fins a les platges del litoral empordanès. Les zones, però, que més l'atreïen eren les del Pirineu, així com els boscos espessos i salvatges de les Guàrdies.

Amb l'ajuda de guies, de pràctics comarcans, d'experts en dreceres i camins, i en companyia de l'aixadell i de la carterera d'herboritzar, feia les més fructíferes excursions. Quan en tornava, anotava ràpidament les impressions rebudes en el trajecte, fent llista de totes les espècies trobades.

Tant a Segueró com a Lledó hi establí notables jardins botànics i realitzà moltes sortides per tal d'obtenir espècies de fàcil aclimatació en

aquests dos jardins de caràcter experimental. En el de Lledó sol, aconseguí d'aclimatar-hi unes 350 espècies.

L'any 1881, un xoc fortíssim el commogué i sotraguejà profundament. La mort de la seva jove muller, amb la qual sols havia pogut conviure durant cinc anys i que li deixà un solc de fonda melangia que mai més no pogué superar.

Tres anys després, el 1884, tingué els primers símptomes de la malaltia que havia de minar la seva vida. De seguida, però, que estigué mitjanament refet, continuà regint les propietats i com que els deures d'ordre pràctic l'impeïen de fer llargues excursions per herboritzar, en no poder fer bescanvis d'espècies amb els membres de «La Societat Helvètica», ni poder complir per tant amb el que disposaven els estatuts de la mateixa societat, declinà formar-ne part, fidel a aquell sentit de la responsabilitat que tant el caracteritzava i que el feia més imbuït dels deures que dels drets. Havent-se, doncs, de limitar a fer sortides casolanes, va dedicar-se a escriure les obres que més endavant publicà, preocupant-se dels dibuixos que havien d'il·lustrar-les i que solien fer-li els seus germans, sobretot en Marià. També passava moltes hores en la classificació i ordenació del seu important herbari, en el qual hi havia tal abundor d'espècies, que li donava un enorme volum a més d'una importància extraordinària. Aquest herbari —avui al museu de Ciències Naturals de Barcelona—, conté, no solament els productes de totes les seves herboritzacions, sinó el de les plantes obtingudes amb els intercanvis que feia amb els botànics de tot arreu, formant un conjunt de 20 a 25.000 espècies.

L'any 1886, quan el seu cunyat, l'hereu Noguera, arribà a la majoria d'edat, deixà d'exercir com a tutor seu i abandonant Can Noguera, es traslladà a Can Olives de Lledó, enduent-se'n les seves col·leccions d'ocells, mamífers i geologia. D'aleshores ençà es dedicà a millorar el jardí botànic que allà tenia, assajant-hi l'aclimatació i evolució de plantes.

L'herbari, la seva obra mestra, quedà instal·lat a Olot, la ciutat que el veié néixer i que sempre exercí al seu damunt una gran influència, en la qual hi vivien els seus germans i en la qual hi tenia residència pròpia. Tant és així, que volgué que els seus fills, Pere i Joaquim, hi fessin els estudis secundaris, motiu pel qual hi solia passar temporades, aprofitant-les per continuar l'estudi de la flora olotina.

Des de Can Olives, continuava els recorreguts per les comarques, i la impròpita del seu pas es troba en les cases Subirà, de Santes Creus; Tortadés, de Castenyedell; Masjoan, d'Espinelles i Bach, de Collsacabra, car per ser d'una família tan estimada com coneguda, se li obrien les portes de totes les cases pairals. Des d'aquests improvisats quarters, explorava les

més diverses zones que tot i haver estat estudiades per altres naturalistes, l'obsequiaven encara amb espectaculars descobriments. Explorà metòdicament els vessants pirinencs, durant els estius dels anys 1880, 1881 i 1882, on aplegà gran quantitat de material. En alguna ocasió hi pujà acompanyat per col·legues de prestigi, i altres vegades hi descobrí la rosa Vayredae-Costa, i la Sagina Nuriensis.

També fou l'any 1882, que s'internà per Andorra, als Estanys Aparellats i Vallcivera, en una excursió que durà dos mesos, aplegà material per a l'herbari, abundós en espècies vegetals pròpies de la regió alpina, rematant-ho amb la captura de dos ocells molt interessants que quedaren enregistrats en les pàgines del diari de ruta.

Escalà els cims de Miana, les Salines i Puiguelús (Recasens), i estudià la flora de les llacunes i dels estuaris empordanesos on recollí noves espècies per la fitografia catalana, explorant les costes orientals de Cap de Creus, zones lacustres de Banyoles i la Selva, així com les bancades de la Trilla, de Carbonils, i fins i tot els rocosos illots de les Medes. Sovint anava com en el seu bon temps, a les valls d'Olot, Núria, Cerdanya, i muntanyes de Montserrat, Bassegoda i Mare de Déu del Mont. Molts estius solia passar-los a Cadaqués, Empúries i altres llocs del litoral empordanès, a fi d'anar completant dades que ja posseïa.

En aquesta darrera etapa de la seva vida, els seus fills li feren d'auxiliars en les excursions científiques que empenia, com la que realitzà per les comes de Puigsestela, entre Olot i Sant Joan de les Abadesses, així com per les muntanyes de Montserrat, faldars de Tossa, castanyedes de la Cevena, la Vajol, Sant Pere de Roda, valls del Freser i turons de Montgrí.

Amb el seu fill Joaquim, s'arribà fins a les comarques meridionals de Catalunya visitant les terres del Priorat, pujant fins al pic de la Mola, i recorreguent diverses localitats en l'encontrada.

Nomenat jutge del tribunal d'oposicions de la càtedra d'Organografia vegetal de la Universitat de Madrid, a l'any 1896, aprofità el viatge per estudiar la seva especialitat en diverses regions espanyoles, sobretot a Ciudad Real i Alhama de Aragón.

Va sostenir correspondència amb els més notables botànics del seu temps i foren moltes les corporacions científiques que el comptaren entre els seus membres.

Es autor de més d'un centenar de formes i la seva obra és tan rica i variada que la bibliografia resulta molt extensa.

Finalment, qui sap si mogut per sentiments difícil de descobrir en un temperament reservat com el seu, es traslladà a Olot, on morí el dia 20 de setembre de l'any 1901.

II

Estanislau Vayreda era, de jove, alt i flexible, tal com podem veure encara en el retrat dels seus 25 anys, on el rostre, afaitat, deixa traslluir una certa tímidesa barrejada amb una expressió que té molt de voluntariosa. En canvi en el retrat que li fou fet el mateix any de la seva mort, ens dóna el rostre d'un home prematurament envellit, de bigoti escàs i barba blanca, de calva força accentuada i un oval de cara en la que li destaca la tristesa dels ulls on s'hi llegeix el que resta d'una naturalesa vençuda per tota mena de contingències, treballada per cops morals i les fiblades d'una malaltia que no pogué superar. Sembla mentida que basti un quart de segle per fer-nos notar les diferències que poden arribar a existir entre una cara i altra de la medalla que estampa el perfil humà.

Referent al seu caràcter, en podem saber alguna cosa pel que en deixaren escrit els seus contemporanis.

«Don Estanislau —escrigué Josep M.ª Garganta— tenia fama, no mal guanyada, d'eixut de paraules, però parlant-li de botànica, havia ferit la tecla sonora, i les frases brollaven com per encant».

Es ell qui ens parla dels seus ulls «fondos i meditatus», la qual cosa ens fa avinent que parlava poc, i que la seva faç austera s'animava conversant, mentre quedava aclarida per un somriure difícil de definir. I afegeix textualment: «Perquè hi ha somriures i somriures, com diu Molière, i el somriure que l'entusiasme íntim posa en el rostre taciturn de l'home de ciència, és dels que rarament s'obliden».

Per altra banda, Josep Berga, ens conta la següent anècdota.

Un dia que anaven amb una colla d'excursionistes que es dirigien a Santa Pau per dibuixar-hi la pedra del diable, ell i l'Estanislau eren els qui anaven tot darrera de la colla.

El pintor, en veure el mutisme del seu company, per tal de trencar el silenci, va fer un comentari sobre el temps, però l'abstret naturalista, no li contestà fins al cap d'una llarga estona, i ja no es tornaren a dir res més en tot el trajecte. En arribar a les grederes volcàniques de Santa Pau, Josep Berga tingué una sorpresa.

«Allà —diu—, ens esperava tot el grup, i davant d'aquell trenc fantàstic, el meu company, mut fins llavors, fou com un catedràtic que comença a explicar la lliçó, i ens tingué més de tres quarts d'hora amb la boca badada, encantats, admirats, i seduïts, fent un estudi admirable del cràter que havia vomitat aquella greda. No recordo haver-lo sentit més en tot el dia».

Per la seva part, Rafael Benet, en la biografia que va escriure sobre Joaquim Vayreda, conta aquesta altra anècdota sobre Estanislau.

«Entre els botànics, tenia els seus amics, entre aquests, un amic íntim. Un dia, després de molt temps de no veure's amb aquest amic, li anuncià que arribaria per visitar-lo. Vingueren a Barcelona a rebre'l a la Porta de la Pau, puix arribava per mar, i conten que el germà Joaquim que l'acompanyava, digué a algú: «—A veure si avui el sentirem enraonar». El camarada no era tampoc parlador. Després de saludar-se, no pas amb massa efusió, amb ben poca fluïdesa de paraules, parlaren ambdós d'algunes espècies noves. Es saludaren i es separaren sense haver-se dit res més».

Realment, l'escassetat de paraules, és una constant dels tres germans Vayreda, que ens parla prou a les clares de la seva vida interior, massa intensa i rica per arriscar-se a malversar-la en converses banals o de circumstàncies.

Estanislau fou també com els seus germans d'una religiositat extrema. Josep Me Garganta ens diu:

«Ell, que era un catòlic de fermes conviccions i de vida exemplaríssima, veia amb tristesa com la impietat prenia les Ciències Naturals com un arma contra l'església, i no hauria volgut que aquella col·lecció (es refereix a l'herbari) hagués pogut ser utilitzada per ningú amb fins contraris al dogma».

La seva vocació per les Ciències Naturals era tan absoluta i absorbent, que tres fets bastaren a il·lustrar-la, revelant-nos fins a quin punt el científic pot arribar a estar fora del món que agombola els altres mortals.

Quan en plena guerra civil, les forces carlines operaven sota Castellar d'En Hug, trobant-se Estanislau agregat a la secció d'ambulància sanitària, mentre en un moment donat els combatents es replegaven precipitadament, empesos per l'avanç continuat de l'enemic, ell, inconscient dels instants crítics que s'estaven vivint, recollia d'entre unes clapes de neu un exemplar del «*Bulbocodium vernum*». Sort tingué dels companys que intervenint oportunament, el lliuraren a temps de les bales i de l'enemic».

També es conta que durant aquesta mateixa guerra, «Havent-lo trobat en un bosc, una patrulla les emprengué a trets contra ell, sense que intentés fugir abans de recollir varis cargols que li havien caigut, no obstant els crits que li feia el mosso en sentir brunzir les bales».

«Així mateix —contra el seu fill Pere— l'estiu de l'any 1897 volent —des de la vall de Ribes on érem instal·lats— repetir l'exploració al llegendari Puig de Sant Amant, adelarat en cerca de preuades espècies, era ja molt avançada la tarda quan s'adonà del regular trajecte que li mancava recórrer per reintegrar-se al sojorn estival que hàviem escollit; la boira li barrà les senderes, fent-lo presoner de la muntanya i obligant-lo a passar-hi la nit sense refecció de cap mena. La Providència, però, li oferí una balma

Estanislau Vayreda i Vila i Josefa Olivas i Noguer.

avinent per defugir quelcom els efectes nocius de la serena en aquelles alteroses cingleres. Després d'una nit d'esglai, l'endemà ens contava —completament afònic, però amb una perfecta equanimitat d'esperit— les notes més sortints d'aquelles hores passades a l'abric de la cavorca que li salvà la vida».

La llista dels treballs realitzats per Estanislau Vayreda, inèdits els uns i publicats els altres, és la següent:

- El «Briel» de Castelló d'Empúries.
- Plantas Notables por su utilidad y rareza que crecen espontáneamente en Cataluña, o sea Apuntes para la Flora Catalana.
- Excursión botánica al Montseny y Guillerías.
- Plantas llamadas insectívoras.
- Excursión botánica al Cabo de Creus.
- Excursió botànica al Baix Empordà.
- Excursió botànica al llac d'Espolla.
- Nuevos Apuntes para la Flora Catalana.
- Catàleg de la Flora de la Vall de Núria.

- Fisonomía propia de la vegetación del Valle de Nuria - Pirineos de Cataluña.
- Excursión botánica autumnal a Empúries.
- Fauna ornitológica de la provincia de Gerona, o sea breve descripción de las aves sedentarias en la misma y de las de paso accidental o periódico, sus costumbres y aclimatación bajo el punto de vista de utilidad o perjuicio para con el hombre y la agricultura en general.
- Efectos del ácido arsenioso aplicado directamente como remedio heroico anticanceroso.
- Ensayo de jardín botánico de aclimatación en Lledó, provincia de Gerona.
- Excursión botánica a Tossa.
- Estación botánica de Lledó en octubre de 1891.
- Catálogo de la Flórua de Olot.
- Notas geográfico - botánicas.
- Plantas de Cataluña.
- Catàleg de la Flòrua de «La Mare de Déu del Mont».

De les seves excursions científiques, n'hi ha documentada memòria, a:

- Revista de Gerona.
- Anales de la Sociedad Española de Historia Natural - Madrid.
- Crònica científica - Barcelona.
- Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana - Barcelona.
- Anales de la Sociedad Española de Historia Natural - Madrid.
- Revista de Montes - Madrid.
- Boletín de la Institución Catalana de Historia Natural - Barcelona.

Per acabar d'afinar més en totes les facetes que integraven la personalitat d'Estanislau Vayreda, volem transcriure, com a nota final, un fragment de l'«Excursió botànica al Baix Empordà», i no en la seva part científica, que no ve al cas en aquesta nostra conferència, sinó en la que pren un caire més poètic, per tal de poder adonar-nos que el seu amor a la ciència i a la

professió, no l'impedien d'observar la naturalesa amb els ulls d'artista del seu germà Joaquim o amb els tan aguts de Marià, que va deixar-nos tantes pàgines antològiques de prosa descriptiva. Diu així:

«Una de les encontrades que fa temps tenia projectat visitar, convençut de trobar-hi una riquíssima flora, per les especials circumstàncies geogràfiques, geològiques i climatològiques que l'afavoreixen, és la situada davant o a l'entorn de la badia o golf de Roses, la porció més baixa de l'Empordà.

Amb l'expressat fi vaig emprendre la marxa el 13 de juny a les quatre del matí, muntat en lleugera mula i en companyia d'un mosso de peu.

El dia es presentava molt bé, ni una sola broma es distingia en cap part del cel, l'atmosfera en completa calma, tot indicava estar prou l'estiu i el temps ben sentat, després de les borrasques i fredorades extemporànies que havien convertit el maig en març, sorprenent o retardant per més d'una mesada tota la vegetació. Prenent l'antic camí ral que condueix de Segarra a Figueres, ben prompte arribarem a Collsacreu, des d'on es domina una bona part de l'extensa plana de l'Empordà; en aquell instant el sol s'alçava amb magestat com un globo roent d'entre les brunyides aigües de Roses; a fi de no perdre temps admirarem la grandiositat d'aquest imponent espectacle sense deturar el pas, baixant pel camí que segueix de llarg l'estreta vall de Vilademires, fins a sortir a la carretera de Besalú a Figueres, la que ja no deixàrem fins arribar a aquesta última població. En tot aquest tros de camí em vaig contentar en observar des de la sella quantes plantes em cridaven l'atenció, pels marges, tanques i camps d'un i altre costat del camí, baixant de cavall algunes vegades quan en veia alguna que valia la pena de collir o d'observar-la de prop...».

Deixem Estanislau Vayreda absort en la contemplació de la planta que acabava de collir i acomiadem-nos de l'home, el nom del qual transcendí al camp de la Ciència Universal, creador de l'herbari considerat com el millor d'Espanya, i en el qual hi tenia inscrit el lema que sempre va ser la seva norma, vivint i morint sota el seu signe: «Ad majoram Dei gloriam».